

נשמת • NISHMAT
מדרשה גבוהה ללימודי
תורה לנשים
ע"ש ג'יני שוטנשטיין (ע"ר)

THE JEANIE SCHOTTENSTEIN
CENTER FOR ADVANCED
TORAH STUDY FOR WOMEN

רח' ברל לוקר 26 א', שכונת פת, ירושלים 93282 • טל' 640-4333 (02) • פקס 640-4353 (02)
26A Berel Locker St., Pat Neighborhood, Jerusalem 93282 • Tel: (02) 640-4333 • Fax: (02) 640-4353

מות אביה והנבואה על ירבעם [מלכים א פרק יד]

1. הקדמה – פסוקי המבוא לנבואת אחיה על בית ירבעם

פרק י"ג עסק בזכור בנבואת איש האלהים מיהודה אל מול ירבעם מחד והנביא הזקן מאידך. סיפור זה מוקף במסגרת העוסקת ברפורמה של ירבעם: נשווה בין פסוקי המסגרת:

פרק יב	פרק יג
(ל) וַיְהִי הַדְּבָר הַזֶּה לְחַטָּאת וַיִּלְכוּ הָעָם לְפָנֵי הָאֱחָד עַד דָּן:	(לג) אַחֲרֵי הַדְּבָר הַזֶּה לֹא שָׁב יִרְבֵּעַם מִדְּרָכֹו הָרַעָה וַיֹּשֶׁב וַיַּעַשׂ מִקְצוֹת הָעָם כַּהֲנֵי בָמוֹת הַחֲפִץ יִמְלֵא אֶת יָדוֹ וַיְהִי כַּהֲנֵי בָמוֹת:
(לא) וַיַּעַשׂ אֶת בַּיִת בָּמוֹת וַיַּעַשׂ כַּהֲנֵיִם מִקְצוֹת הָעָם אֲשֶׁר לֹא הָיוּ מִבְּנֵי לִוִּי:	(לד) וַיְהִי בַדְּבָר הַזֶּה לְחַטָּאת בַּיִת יִרְבֵּעַם וַיִּלְחַכְחֵד וַיִּלְהַשְׁמִיד מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה:

ראשית יש לציין שיש כאן הקבלה כיאסטית בין שני חלקי המסגרת, וקיים ביניהם דמיון רב. לאור הדמיון מתבלטים גם ההבדלים:

- ב. בחלק השני נאמר 'לא שב' – ובחלק השני 'וישב'. ירבעם מעמיק בחטאו.
- ב. בחלק הראשון מדובר על העגל והכהנים, ואילו בחלק השני מדובר רק על הכהנים.
- ג. החטאת בחלק א מתייחסת לעגלים ומוסבת על בני ישראל, ובחלק ב לכהנים, ומוסבת על בית ירבעם. [הדגשה של חטא הכהנים – החפץ ימלא את ידו].
- ד. נוסף בחלק ב העונש – 'להכחיד ולהשמיד'.
מה משמעותם של פסוקי המסגרת וההבדלים ביניהם?
בואו של איש האלהים היה הסיכוי האחרון של ירבעם לשוב מחטאיו. אולם ירבעם לא ניצל זאת, ולהפך. החתימה מלמדת שלא זו בלבד שלא שב מדרכו, אלא חזר ועשה כהני במות [אולי לכן נזכרו כהנים שהרי העגלים נעשו רק פעם אחת]. לכן רק עתה נחרץ עונשו של ירבעם להכחיד ולהשמיד. לעונש כה חמור יש צורך בהתראה. והרי קיבל התראה ולא שב. לכן מודגש בחלק השני שהחטאת היא של ירבעם. אף שהעם הוא שחטא, עולו של החטא מוטל גם על כתפי ירבעם והוא חורץ את דינו.
נמצא שפסקה זו, י"ג, לג-לד, היא פסקת מעבר – מחד היא סוגרת מבחינה ספרותית ותוכנית את הפתיחה – סגירה כיאסטית. מאידך – היא מהווה פתיח לפרק הבא שיעסוק בנבואה על הכרתת בית ירבעם.

2. הזיקה בין הסיפור על איש האלהים בפרק יג לנבואת אחיה בפרקנו

הנושא העיקרי של פרק יד הוא אחריתו של ירבעם ונבואת אחיה על הכרתת ביתו. סיפורנו הוא ניגודו של פרק יא, שבו סופר על נבואת ההקדשה של אחיה לירבעם. השאלה הבסיסית שתעסיק אותנו בלימוד הפרק היא שאלת הקשר בין נבואת אחיה שבלב הפרק, למסגרת הסיפורית בה היא נתונה, המספרת על מחלת בן ירבעם. הסיפור פותח בביטוי: 'בעת ההיא'. יתכן שביטוי זה רומז על הקשר בין סיפורנו לסיפור הקודם. הקשר הברור ביותר מופיע בסוף פסוק לד: 'ויהי בדבר הזה לחטאת לבית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה', והנה במרכז הסיפור בפרק יד מופיעה הנבואה על הכרתת בית ירבעם.

רצף העניינים ברור: לאחר נבואת איש האלהים בפרק הקודם, שכוונה כלפי המזבח וכהניו – נציגי רפורמת ירבעם, ונסתיימה בלא שירבעם שב מדרכו הרעה, באה נבואה חריפה על ירבעם עצמו ועל ביתו. בשני הסיפורים ישנו נסיון להטעות את הנביא – בנבואת שקר או בתחפושת. נבואה על השמדת העצמות והנבלות. בפרק יג מתנבא איש האלהים על כהני הבמות שעצמותיהם יוצאו וישרפו, וכאן מתנבא אחיה על השמדת בית ירבעם עד תומו – בע"ח הם שיאכלו את מתי בית ירבעם. קבורה ומספד - ביחס לאיש האלהים ולבן ירבעם. מופת נבואי כנגד ירבעם. בניגוד לנבואת איש האלהים, שבא במיוחד מיהודה לבית אל כדי לבשר על אחרית המזבח והרפורמה, כאן קורה דבר הפוך – ירבעם שולח את אשתו אל הנביא, וכך מביא על עצמו את המופת ומתבשר בהכרתת ביתו. כביכול, אילולי שלח את אשתו לא היה מקבל את הנבואה.

מה משמעות הקשרים הללו?
נראה שתפיסתו של ירבעם ביחס לנבואה וסברתו שיוכל לתעתע בה ולנצלה לצרכיו, התפיסה שעמדה ביסוד כל הרפורמה שלו, היא שמביאה גם בפרקנו לכשלונו. גם בנקודה זו מקבילים פרק יג ויד: שניהם עוסקים ביחסי ירבעם והנביאים, והעיקרון המרכזי בשניהם בעניין תפיסת הנבואה דומה.

3. תכניתו של ירבעם

- (א) בעת ההיא חלה אביה בן ירבעם:
(ב) ויאמר ירבעם לאשתו קומי נא והשתנית
ולא ידעו כי אתי את אשת ירבעם
והלכת שלה
הנה שם אחיה הנביא
הוא דבר עלי למלך על העם הזה:
(ג) ולקחת בידך עשרה לחם ונקדים ונקבq דבש ובאת אליו
הוא יגיד לך מה יהיה לנער:

במקרא משמשת התחפושת בתפקיד שלילי: נסיון לתעתע בחוש הראיה ובכך להערים ולרמות. בד"כ המלכים מבקשים להתחפש כדי להערים על ה'. יש להשוות את סיפורנו לשני סיפורים מקבילים העוסקים בתחפושת. ראשית, סיפור גניבת הברכות. בשני המקרים מדובר באדם זקן שעיניו כבדו מזוקן. יעקב מנצל עובדה זו כדי לרמות את אביו ולקבל ממנו את ברכתו. הוא סבור שאם יצחק יחשוב שהוא עשיר ויברכה, הברכה תחול עליו. הוא מנצל את כוחותיו הרוחניים של יצחק. זו תפיסה מעין מאגית של הברכה. ואכן, התחבולה מצליחה והוא זוכה בברכה. תפיסתו של ירבעם בנוגע לנבואה דומה ביותר. הוא סבור שאם יערים על הנביא יזכה בנבואה טובה, ולכן מצווה את אשתו להשתנות. גם כאן ישנה תפיסה מאגית של הנבואה, הרואה בנביא את מקור הנבואה שניתן להטעותו ובכך לנצל את כוחותיו המאגיים. [חז"ל בב"ר סה עמ"ד על הקשר בין הסיפורים, ואמרו שיצחק ואחיה כהו עיניהם בגלל שיצאו מהם תלמידים רשעים]. טעותו של ירבעם היא שהוא סבור שנבואה יכולה להשתנות על פי דעת הנביא, כשם שראינו בפרק הקודם. לכן הוא מנסה להטעות את אחיה באמצעות תחפושת כדי שינבא על בנו נבואה טובה. התחבולה מתחזקת בעקבות עוורונו של אחיה.

יש להעיר שסיבת התחפושת לא נאמרה במפורש. נאמר 'ולא ידעו כי את אשת ירבעם'. יתכן שהכוונה לעוברים ושבבים וכך פירשו אברבנאל ומצודות. אולם רד"ק פירש שהתחפושת יועדה בעיקר לנביא, כיוון שחשש מנבואה שלילית עליו כאמור. כך משמע גם מהמשך הסיפור שה' מגלה לאחיה את זהותה. סיפור נוסף של תחפושת והטעיה הוא סיפור הגבעונים. גם שם הם מתחפשים כדי להערים על יהושע שרוצה ברעתם, ומנצלים את הטעייתו לטובתם. ואכן, לאחר שכרת להם ברית אין הוא יכול לחזור בו. כך גם אצלנו סבור ירבעם שאם יערים על הנביא תחול הנבואה עליו באופן עצמאי. ישנה מילה משותפת לשני הסיפורים: 'נקודים' (המופיעה רק בעוד מקום אחד, אף הוא בעסקי רמאות, בענין הצאן של יעקב ולבן). הנקודים מהווים חלק מסיפור הכיסוי של הגבעונים ומשמשים כאן את אשת ירבעם כמנחה לנביא, כמו אצל שאול ונערו, ואולי גם כחלק מהתחפושת שלה. על כל פנים, התחפושת עשויה אולי להטעות בשר ודם אולם אין בכחה להטעות את ה'. אדרבה – היא תשמש את דבר ה' ותנצל את 'עורמת' האדם ותחבולותיו לצורך הגשמתה. [קשר נוסף – סיפור עלי. בשני המקרים מדובר בבית בשילה [בית ה' ובית הנביא], הנביא או הכהן זקנים ביותר, וקמו עיניהם מראות [ביטוי יוצא דופן]. נבואה על מות הבנים – ממשיכי השושלת. החלפת השושלת בגלל חטאיה.

ירבעם אומר לאשתו שאחיה ניבא על מלוכתו ולכן עליה ללכת אליו. מדוע? יתכן שבכך הוכחה יכולתו הנבואית בעיני ירבעם, המפקפק בנבואה וזקוק ל'קבלות' מוכחות על מקצועיותו של הנביא [כך פירש הרד"ק ועוד]. ישנו קשר בין שני חלקי הדברים: 'הוא דבר.. הוא יגיד'. כיוון שהוא דיבר ודבריו התקיימו, הוא גם יגיד ודבריו יתקיימו. יתכן עוד לומר, שירבעם לשיטתו סבור שיש לאחיה יכולות מוכחות בנבואות חיוביות, והראיה מנבואותו על התמלכות ירבעם. מכאן למד ירבעם שיוכל לנבא טוב גם על בנו.

4. אשת ירבעם בבית אחיה

הכתוב מדגיש שה' גלה לנביא את דבר התנכרותה של אשת ירבעם קודם בואה, וכך ידע על אף עוורונו והשתנותה את זהותה בשמיעת קול רגליה [וה' אמר..!': הקדמת השם לפועל - עבר מוקדם]. כך יוצא שהנסיון להטעות את מראה עיניו של אחיה הופך ליתרון שלו: הוא מכיר אותה רק מכח השמיעה, עוד קודם שבאה לפניו. פסוק ה' הוא מעין מאמר מוסגר הקוטע את מהלך הסיפור כרונולוגית. נראה שהדבר בא להדגיש שהנביא אינו עושה דבר מדעתו אלא רק את דבר ה', החושף בפניו את המציאות ואת שעתיד להיות, ללא קשר ליכולותיו האישיות. מכאן אתה למד לגבי מהות הנביא והנבואה.

5. נבואת אחיה

שני חלקים לנבואה: החלק הראשון והעיקרי [ז-יד] מתייחס לגורלו של ירבעם וביתו, כעונש על שחטא יותר מכל שהיו לפניו [ירבעם נזכר שבע פעמים]. החלק השני [טו-טז] עוסק בגורלו של עם ישראל [סה"כ תשע פעמים]. ובעונשיו מאת ה': והכה ה' את ישראל, ונתש את ישראל, ויתן את ישראל... החתימה קושרת בין העניינים - בגלל חטאת ירבעם. החלק הראשון מתאפיין בביטויים רבים וחרפים של הכרתה מוחלטת. לעומת זאת, החלק השני איננו מדבר על הכרתה אלא על גלות. בתיאור העונש יש חילוף מעניין בין ירבעם לבית ירבעם:

(י) לכן הנני מביא רעה אל בית ירבעם
והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב בישראל

ובעֲרַתִּי אַחֲרַי בֵּית יִרְבְּעָם כְּאֲשֶׁר יִבְעַר הַגִּלְגָּל עַד תָּמוּ: (יא) הַמֵּת לִירְבְּעָם בְּעִיר יֹאכְלוּ הַכְּלָבִים וְהַמֵּת בְּשָׂדֵה יֹאכְלוּ עוֹף הַשָּׁמַיִם

שני צמדים, שבכל אחד כלל ופרט: רעה על בית ירבעם – מתפרשת כהכרתה מוחלטת. הביעור אחרי בית ירבעם מתפרש כהשמדת הנבלות של ירבעם ובניו לאחר המוות. לא ישאר אף זכר. חתימת הסיפור מפתיעה מעט – מדוע מדגיש הכתוב את הקבורה והמספד של כל ישראל 'כדבר ה' אשר דבר'? מסתבר שיש כאן מימד סמלי בולט. כביכול, זו תחילת נפילתו של בית ירבעם.

6. סיכום: בין המלך לנביא – היפוך התפקידים בסיפור

בסיפור יש שלושה 'היפוכים' המשבשים את תכנית ירבעם, ובכך ממחישים את עליונות הנביא והנבואה על המלך:

- א. אשת ירבעם שהתנכרה והתחפשה לנוכח הנביא העיוור, נגלתה לו בנבואה עוד קודם שהספיקה לראותו.
- ב. היא סברה שתוכל להעזר בו לצרכיה, בכך שתעלים את מטרת בואה, אולם בפועל מסתבר שהיא לא ידעה את מטרתה האמיתית של בואה – קבלת הנבואה. מסתבר שהניסיון להערים על ה' משמש בסופו של דבר להגשמת המטרה האלהית. נמצא שמטרת הביקור הפוכה מזו שציפה לה ירבעם. הוא סבר שיוכל לנצל את כוחות הנביא לצרכיו ע"י הטעייתו, והנה מסתבר שהנביא ניצל את בואה של אשתו כדי להעביר אליו נבואת זעם. היא הופכת משליחת ירבעם לנביא, לשליחת הנביא לירבעם. היפוך השליחות מתבטא בלשון הדומה:

וַיֹּאמֶר יִרְבְּעָם לְאִשְׁתּוֹ קוּמִי נָא... וְהִלַּכְתְּ שָׁלָה	וְאֵת קוּמִי לְכִי לְבֵיתְךָ בְּבֹאֵה רַגְלֶיךָ הָעִיָּרָה וַיִּמַּת הַיֶּלֶד:
וַתֵּקֶם וַתֵּלֶךְ שָׁלָה, וַתְּבֹא בֵּית אַחִיהָ	וַתֵּקֶם אִשְׁתּוֹ יִרְבְּעָם וַתֵּלֶךְ וַתְּבֹא תְרַצְתָּהּ
(ו) וַיְהִי כְשִׁמְעַ אַחִיהוּ אֵת קוֹל רַגְלֶיהָ בָּאָה בַּפֶּתַח	

- ד. ההיפוך השלישי הוא החריף ביותר: ירבעם ואשתו סברו שהבשורה הרעה שיוכלו לקבל מהנביא תהיה זו שתבשר על מות הילד, אולם לבסוף מסתבר שדווקא מותו יהיה הבשורה הטובה יחסית, כיוון ששאר ביתו לא יזכה לקבורה ולמספד ראוי.

ה'מופת' לקיום הנבואה יהיה מות הילד. מדוע?

יתכן שהנער מסמל בעיני ירבעם את המשך שושלתו על אף שהיה לו בן נוסף, ולכן חרד כ"כ לגורלו. ומכאן הקשר לנבואת אחיה על התמלכותו. באופן פרדוקסלי, מסתבר שמות הילד הוא מופת לנבואת הפורענות על שושלת ירבעם, ולא עוד אלא שהוא הקל שבהם. האירוניה היא שאשת ירבעם עצמה תביא עליה את מות הילד. יש כאן מימד טרגי מובהק, בדומה לסיפור על איש האלהים שהמופת מתבצע בגופתו המתה.